

ДЕЈСТВА 29. ДИВИЗИЈЕ КРАЈЕМ 1943.

Њемачка команда је оцијенила сву опасност присуства наших дивизија на прагу Србије у јесен 1943. које су сваког часа могле тамо да упадну и угрозе тај за њих изузетно важан простор. Нијемце је забрињавала неповољна ситуација у Санџаку и источној Босни. Бојећи се инвазије савезника — они су брижљиво организовали одбрану Јадрана. У захвату слива Неретве имали су тежиште свог одбрамбеног система, па је из тога произилазила и њихова изузетна осјетљивост и реагирање на сваку појаву наших јединица у овом простору. А 29. ударна дивизија се јавља баш тада на источнохерцеговачком подручју у заштити оперативне позадине свог 2. (коме је припадала) и 3. ударног корпуса, снажно притискујући према непријатељу у долини Неретве и на дубровачком приморју реметећи тако мир у позадини одбране Јадрана.

Због свега овога Нијемци отпочињу зимске операције против наших снага на највећем дијелу ратишта — познате као Шеста непријатељска офанзива. Командант 2. њемачке оклопне армије, са сједиштем у Врњачкој Бањи, припремио је Лимско-дринску¹⁾, прву од низа зимских операција „Кугелблиц“. Операција је повјерена снагама 5. њемачког СС корпуса, чији је штаб био у Мостару. Овом операцијом је замишљено да се разбију снаге нашег 2. и 3. ударног корпуса и успостави сигурност њемачког окупационог система. План „Кугелблиц“ је предвиђао концентрично дејство крупних окупаторских и квислиншких јединица из рејона Сарајева, Тузле, Зворника, Златибора, Сјенице и долине Неретве^{1а)}. Једновременим ударима са разних страна окупатор је желио да разбије, а затим да набаца снаге нашег 2. и 3. ударног корпуса на источнобосански простор и тамо их уништи. Из долине Неретве нападала је њемачка 7. СС добровољачка брдска дивизија „Принц Еуген“ ојачана дијелом снага 181. њемачке, 6. домобранске дивизије и јединицама усташа и четника.

На снаге 29. дивизије непосредно је ишао 13. СС пук²⁾ коме се у селу Плани прикључила колона из Билећа гдје су били полубаталјон 14/6. домобранске дивизије и 3/359. пука 181. њемачке дивизије. Помагали су га и дијелови 14. СС пука из Невесиња. Ако се томе дода око 2 000 четника и жандарма из Невесиња, Стоца, Билећа и Вилуса, који су се укључили у напад, онда је непријатељ остварио најмање троструку бројну надмоћност, док је ватрена надмоћност била далеко већа.

Непријатељу је био циљ да концентрично нападне, разбије или потисне снаге 29. дивизије. Четници и милиција НДХ су коришћени за

1) Ослободилачки рат народа Југославије, VII, 2. књига стр. 10.

1а) У операцији „Кугелблиц“, поред осталих, учествовали су: дио снага 389. легионарске дивизије, 1. ловачки и 92. моторизовани резервни пук из рејона Сарајева, дијелови 187. резервне пјешадијске дивизије и 901. моторизовани наставни пук из рејона Тузле и Зворника, дијелови 24. бугарске дивизије из рејона Златибора и Ужича, а из правца Сјенице њихова елитна 1. брдска дивизија. Из долине Неретве пошла је 7. СС дивизија „Принц Еуген“ (Ослободилачки рат народа Југославије, књ. II, стр. 11).

2) Из заповијести команданта од 2.XII, види се да је пук дејствовао под називом група „Петерсен“ (по имену команданта). (Зборник докумената бр. 195, књ. 20, том IV).

водиче и диверзије у нашој позадини, док је њихова главнина ишла иза њемачког борбеног распореда, намјеравајући да истријеби све што је припадало НОП-у.

Нијемци су наступили у десет нападних колона, у виду чешља да би тако спријечили свако забацивање наших снага на свој бок или у позадину.

Нападачеве колоне су наступале у здруженом саставу. Поред пјешадије оне су имале инжињерију, артиљерију, везисте, разне службе и јединице за подршку. За колонама су ишле товарне коморе носећи велике количине муниције, теже наоружање и личну опрему есесоваца. На сваких 4—5 војника долазило је по једно товарно грло. Колоне су биле састављене из борбених група јачине једне пјешадијске чете.

У то вријеме 29. дивизија, која тек што је формирана од 10 херцеговачке бригаде, затекла се у оваквом распореду: штаб дивизије се налазио у Гацку и имао је под својом непосредном командом 3/3. бригаде у Кули Фазлагих и 5/10. бригаде у заштити болнице у с. Михољачи. 10. бригада (без 5. батаљона) се затекла на простору Гатачког поља, гдје се срећивала послје борби око Куле Фазлагих. 3. бригада³⁾ (без 3. батаљона) уз помоћ партизанског батаљона „Миро Попара“, партизанске чете „Владо Томановић“ и у сарадњи са Бањсковучедолским батаљоном затварала је правац Билећа — Гацко. 2. бригада је са своја 3 батаљона штитила све правце који од Невесиња воде ка Гацку. Истог дана штаб дивизије⁴⁾ је донио одлуку о формирању Сјеверно-херцеговачког и Јужнохерцеговачког партизанског одреда.

Са разних страна дивизији су стизали извјештаји о промјенама код непријатеља. Из Стоца су јављали да је гарнизон појачан са 200—300 војника. У Билећу су стигле нове снаге из Требиња. Низ података је говорио о припремама и покретима Нијемаца ка ослобођеној територији. Невесињски, а нарочито билећки четници су отворено најављивали велику офанзиву у којој ће се они уз помоћ Нијемаца дефинитивно обрачунати са НОВ у Херцеговини. Сви подаци су говорили да се у свему томе крије замашна офанзива удруженог непријатеља против снага 29. дивизије.

Али услијед слабе обавјештајне службе ни до 23. XI штаб дивизије није могао да процијени куда иду бројне јединице 7. СС дивизије и његов 13. СС пук. Само тако се и може разумјети његова одлука да 10. бригаду упути према Грахову, баш у моменту кад је запријетила тако велика и непосредна опасност из супротног правца.

Тек 24. XI штаб дивизије је сазнао за непријатељску офанзиву на простору између Невесиња и Билећа. Међутим, било им је нејасно зашто непријатељ довлачи нове снаге из рејона Невесиња на простор Морине — Улог. Кад му је ситуација била јаснија, штаб дивизије као прво одлучује да поступно разбија непријатељску офанзиву. Противнападима 10. и 3. бригаде разбиће и одбацити непријатељску групацију на билећком правцу, а затим ће то учинити и на невестињском

³⁾ У процесу формирања 29. дивизије, раније 3. група батаљона 10. бригаде, добила је назив 3. бригада. Два дана прије тога 2. група је преименована у 2. бригаду, док је 10. бригада задржала свој ранији назив. (Архив В И И, док. бр. 46/5, књ. 1 151 I и бр. 42/2 књ. 1 150 I).

⁴⁾ У то вријеме, 29. дивизија са читавим својим саставом (укључивши и два партизанска одреда) бројала је око 2 000 људи. 10. бригада ове дивизије је имала 671, друга 460, а 3. бригада 436 бораца.

сектору. До пристизања главнине у Невесиње, одбрану на овом простору организовала би 2. бригада⁵⁾).

О својој одлуци штаб је одмах писмено обавијестио команданта дивизије који се тада налазио код 10. бригаде. На основу тога командант је задржао 10. бригаду на простору планине Сомине за интервенцију у правцу с. Плане и Билећа. Међутим, неизвјесна ситуација у читавој позадини дивизије, од Борча, преко долине Сутјеске, Пивске жупе и Дуге, присилила је штаб да измијени првобитну одлуку и да 24. новембра нареди 2. бригади да се рокира са невесињског правца на Гатачку површ, како би затворила правац од Улога и Морина. Ово је штаб учинио и да би заштитио велику дивизијску болницу са преко стотину тешких рањеника, обезбиједио присутно политичко руководство херцеговачке области, а и сам штаб дивизије. Доцнији ток офанзиве је показао да је извлачење било прерано. Штаб је то учинио бојећи се изненађења. Но овдје више мјеста може бити критици у погледу доста пасивног одступног маневра бригаде током читавог непријатељског напада. Због помањкања брзих и сигурних средстава веза у овом периоду командант и његов штаб нису имали увид о догађајима на свим секторима борбе, па нису увијек ни могли благовремено да ускладе свој рад са ситуацијом на читавом сектору дивизије. У таквом свијетлу треба посматрати и помјерање дивизијских установа из угроженог Гацка на сјевер, према Чемерну, мада је, гледано у цјелини, боље било дивизијске установе одмах оријентисати према планини Сомини, у непосредну позадину главнине дивизије.

Шестодневна одбрана

Уопште узев може се рећи да је непријатељ изненадио наше јединице. Крајем 24. XI његове претходнице су већ биле на линији с. Ораховица — с. Давидовићи — с. Зови До. Иза претходница размилеле су се густе нападне колоне прочешљавајући сву захваћену просторију. Јединице Јужнохерцеговачког партизанског одреда нису успјеле да пруже отпор, нити благовремено да обавијесте о наиласку непријатеља. Батаљон овог одреда „Саво Беловић“ неочекивано је остао незапажен на простору пл. Хргуд — с. Влаховићи. Мада лаке партизанске јединице нису могле постићи нешто више у односу на тако бројног и троструко јачег непријатеља, ипак се очекивало да ће оне бар успорити наступање непријатеља и тиме главнини дивизије осигурати потребно вријеме за припрему противдејства.

Сазнавши за непријатеља на простору с. Дивин, 3. бригада је успјела да преоријентише свој распоред и постави засједу на положајима Мушена Градина — Рог (к. 855), нешто сјеверније од с. Плане. Од с. Давидовића њу је осигуравао батаљон „Миро Попара“, а према Билећи чета „Владо Томановић“. Бригада је имала задатак да сузбије непријатеља на правцу с. Плана — Автовац, а интервенција 10. бригаде из рејона с. Пољице — с. Ковачи то би јој олакшала.

Према добивеном задатку, 2. бригада је истог дана припремала рокирање са простора с. Слатко — с. Шипачно — с. Подграђе на Гатачку површ, гдје се код с. Бодежишта налазила Површка партизанска чета. Штаб дивизије са обласним политичким руководством је и

⁵⁾ Зборник, док. бр. 141, књ. 19, том IV.

даље остао у Гацку, док се дивизијска болница размјестила у с. Михољачу, заједно са осигуравајућим дијеловима 5/10. бригаде.

Тога дана почеле су и претходничке борбе. Партизани батаљона „Невесињска пушка“ напали су код с. Враникућа, на невесињском сектору, колону од око 300 есесоваца, која је наишла од с. Ракове Ноге, али без већег успјеха. Сљедећег јутра, батаљон „Миро Попара“ код с. Качња постигао је већи успјех. Око 70 партизана овог батаљона, користећи погодне положаје и вјешто припремљену засједу, разбили су њемачку колону од 150 војника. Послије ове успјешне акције, „Миро Попара“ је пошао према с. Хаџићима коме је непријатељ поди-лазио од с. Давидовића.

Непријатељ је 24. XI пристигао на простор с. Плана — с. Трно-вица и са својом билећком групацијом. Тако су се спојиле снаге из Стоца и Билеће у јединствени нападни поредак. Како се и очекивало, непријатељ је у зору 25. XI отпочео наступање. Колона уз колону, по-равнате као на вежбалишту, наступале су напоре, демонстрирајући своју снагу. Али, убрзо је непријатељева претходница наишла на за-сједу 3. бригаде. Изненадна и блиска ватра наших чета, са положаја сјеверно од с. Плана, растројила је и натјерала Нијемце у бјекство. Као плијен је остало 8 товарних грла са пионирским алатом. За ври-јеме борби 3. бригаде командант дивизије је увео у противнапад глав-нину 10. бригаде. Њена три батаљона ударили су у десни бок непри-јатеља, правцем с. Ковачи — с. Трновица и одбацили га према цести. Али се непријатељ убрзо сређује и наставља наступање према 3. бри-гади. Главнином је надирало дуж цесте према с. Коритима. Свој напад је подржавао густом ватром артиљерије и минобацача и стално уба-цивао нова и нова појачања. Батаљони 3. бригаде једва су одолијевали пред надмоћним снагама. Уз то им је понестало и муниције, па су слали веома забрињавајуће извјештаје. Кад је пао мрак они су одлу-ком свог штаба почели постепено да се извлаче из борбе. Надмоћне јединице непријатеља дошле су до цесте. Због свог положаја одвојени 1.3. бригаде прикључен је 10. бригади.

Батаљони 10. бригаде уплели су се у неравноправан ватрени двобој на простору с. Трновице и Прераца. Од села Давидовића надирала је јача колона есесоваца претећи да са десног бока и из позадине обухвати 2. батаљон 3. бригаде. Мали партизански батаљон „Миро По-пара“, који је контролисао овај правац, није био сигурна гаранција од ове опасности. 4/10. бригаде, одређен да ојача положај 3. бригаде, још није пристигао. Ситуација на одсеку је постала крајње критична. Но на срећу непријатељ је врло лагано наступао, бојећи се ваљда из-ненађења. Са падом мрака 2/3. бригаде је извучен из борбе код с. М. Груде и у току ноћи упућен према с. Хаџићима, како би напао колону непријатеља која је надирала од Давидовића. Пошто непријатељ по невремену и ноћи није настављао покрет, наше јединице су то иско-ристиле за прегрупацију снага и стварање повољнијих услова за борбу.

И на невесињском правцу је дошло до мањих сукоба. Дијелови 1/2. бригаде и партизани „Невесињске пушке“ сачекали су код с. Слата и засули ватром једну непријатељску колону од 200 есесоваца и чет-ника. Том приликом наше јединице су, поред осталог, заплијениле и 15 товарних грла са опремом. Пошто су снаге 2. бригаде припремале наређено рокирање на Гатачку површ, до даљих борби по паду мрака није дошло. У току овог дана штаб дивизије помјера дивизијску бол-

ницу из с. Михољача у с. Драмешину у пратњи дијелова 5/10. бригаде. Истовремено се врши организована евакуација интендантских резерви из Гацка према с. Врби. Ове мјере говоре о опрезности штаба и његовој претпоставци да може доћи до продора непријатеља.

Њемачка нападна колона од 200 есесоваца, са бојном комором, надирући од с. Давидовићи према с. Брестицама заноћила је 25/26. у Туцаковом долу. Бокове су јој штитили четничке побочнице, па су преко ноћи истурили само мања непосредна осигурања. Партизани батаљона „Мирко Попара“, које је предводио одважни командант Војин Вујовић приближили су се на домак непријатељевог преноћишта. Сачекали су свитања и покрет Нијемаца. Одлучили су да их нападну пред одлазак, баш у моменту када повлаче осигурање и поремете свој ватрени систем. Тако је и било. У само свитање партизани су напали. Изненађени есесовци су покушали да се среде за одбрану. Настављена је вишечасовна борба. Партизанима је убрзо притекао у помоћ 2. батаљон, и дијелови 4/10. бригаде. Око подне сломљен је отпор Нијемаца и у Туцаковом долу. Само једна њихова група је успјела да се спасе бјекством. У томе су је помогле групе четника, које су је прихватиле из правца Малинов врх и са њом заједно побјегле. У свему овоме непријатељ је претрпио тешке губитке. Око 120 есесоваца је убијено; а међу њима мајор Стратмен, командант батаљона 13. СС пука. Код нас је погинуо комесар чете 4/10. бригаде Перо Ђук и 4 борца. Наш ратни плијен је био врло богат: доста муниције, 4 минобацача 105 мм са 200 мина, 6 аутоматских оруђа, 30 пушака, комплетна опрема хируршке екипе са 53 товарна грла и радио-станицом.

Не губећи вријеме, 2. батаљон као и пристигли 4/10. бригаде без хране и одмора пошли су одмах према главној групацији непријатеља код с. Корита. Батаљон „Мирко Попара“ је упућен у позадину непријатеља, према с. Давидовићима. Са ослонцем на Срадњевића Градину и Кобиљу главу из покрета је нападнут груписани непријатељ на простору с. Корита. Оштре борбе настављене су до краја дана, а падом мрака батаљони су се помјерали на положаје Кобиља Глава — М. Кита. На простору с. Трновица, с. Голобрђе, с. Тепуре четири батаљона 10. бригаде задржали су своје положаје притискујући бок непријатеља код с. Корита.

У току преподнева 26. XI 2. бригада је дијелом својих снага извршила препад на једну њемачку колону од 150 војника код с. Дубљевића. Пропустила је ванредну прилику да потуче малобројног непријатеља. Истог дана, њемачке колоне, јачине око 300 војника, продрле су преко планине Бабе у Гатачко поље и овладале простором Куле Фазлагих. Тиме су били угрожени батаљони 3. бригаде који су се налазили у борби код с. Корита а и само Гацко, док је одбрана правца Плана — Автовац овим изгубила значај. Провлачење непријатељских колона кроз врлетне масиве планине Бабе и Бјелашнице завијане снијегом, мало је ко очекивао.

Штаб дивизије није имао довољно снага да парира ово изненађење. Трећи батаљон 3. бригаде, коме је повјерена контрола простора Куле Фазлагих, чак није ништа ни покушао. Тог дана у штабу дивизије је утврђено да Нијемци настављају напад према источној Босни. То је потврђивало и кретање дијелова 14. СС пука од Невесиња према Улогу и Калиновику.

У ноћи 26/27. новембра два батаљона 3. бригаде извршили су противнапад на непријатеља код с. Корита са положаја Кобиље главе и М. Ките, гдје су се претходно помјерили због ситуације у Кули Фазлагих. Најистакнутији дијелови непријатеља су потиснути. Очекивало се да ће Нијемци са освитом дана пријећи поново у напад, пошто су им у рејону Корита из Стоца пристигла појачања до једног батаљона. Долазак Нијемаца у Гатачко поље охрабрио је четничке групе које се појављују у околини села Степан и из полеђине нападају на комору 3. бригаде.

У току 27. XI на одсјеку 10. бригаде није дошло до већих промјена. Припремани противнапад бригада није извршила, због неосигуране везе и координације са 3. бригадом. Друга бригада такође није учествовала у борби задржавши распоред из претходног дана.

Штаб дивизије је одлучио да напусти Гацко, јер је био угрожен од Куле Фазлагих. Око подне, 27. XI прешао је у село Врбу у пратњи 3/3. бригаде. Истовремено је наредио 2. бригади да се помјери на простор: с. Брајчевићи — с. Тараин До. Преморена у непрекидним даноноћним бсрбама 3. бригада је оријентисана према с. Дулићима, с тим да и даље врши притисак на цесту од села Корита до села Степана. За то вријеме, командант дивизије у с. Ублима припремао је 10. бригаду да настави раније замишљени напад према Грахову и по батаљонима је већ извлачио из борбе.

У суштини ових мјера испољавала се одлука штаба дивизије да напусти тешке и безизгледне фронталне борбе са надмоћним непријатељем, који је на широком фронту надирао у захвату цесте Плана — Автовац и Плужине — Гацко. Продор 3. и 10. бригаде у позадини непријатеља према Грахову и Билећи, раније обустављен, сада је добио још већи значај. У вези с тим штаб је предвидио да се дивизијске установе под заштитом 2. бригаде пребаце на простор планине Голије и Сомине тј. у ближу позадину главнине дивизије.

Око подне 27. XI колоне непријатеља из Куле Фазлагих и Фојнице продрле су у Гацко уз мали отпор дијелова команде мјеста. На простору Кобиља глава 3. бригада је и даље водила оштре борбе и предвече се помјерила према Троглаву. Истовремено се њемачке колоне из села Корита повлаче преко села Кључа у Гатачко поље и даље према Гацку. Први батаљон 3. бригаде овог дана је био врло активан, нападајући непријатеља с леђа код с. Планика.

Ноћ 27/28. новембра је проведена у затишју. Њу су наше јединице користиле за неопходан одмор пред нове напоре. Сутрадан је отпочела прегрупација наших снага. У селу Врби је штаб дивизије Површког партизанског батаљона формирао 3. батаљон Сјевернохерцеговачког партизанског одреда, а затим је са приштапским дијеловима и у пратњи 3/3. бригаде и дијеловима 5/10. бригаде прешао на Чемерно, оријентишући се према простору села Забрђе и Ковачи. На терен села Врба и Драмешине стигла је тада 2. бригада да би затворили правац Автовац — Равно. Одмах је предузела рушење друма. Раније замишљену контролу Гатачке површи није одмах преузео новоформиран партизански батаљон, јер је пријетила опасност да га непријатељ разбије, па је повучен у позадину 2. бригаде према Равном. Нијемци су одмах почели да оправљају мост. Дијелови 3. бригаде напали су их 28. XI код с. Степена, не дозвољавајући им да раде, док

се главнина бригаде прикупљала на простору с. Пољице — с. Битељица — с. Турунташ ради заштите позадине 10. бригаде.

По избијању на линију Гацко — с. Плужине, њемачке снаге су застале утврђујући своје положаје. Са извиђачким дијеловима наставиле су осматрање Гатачке површи поклањајући највећу пажњу правцима према Чемерну и Борчу. 14. СС пук се по дијеловима и даље пребацивао према Калиновику.

У току 29. XI настављене су борбе само на одсјеку 3. бригаде која је затварала правац од с. Корита према с. Пољице. Непријатељ је покушао да уз снажну подршку артиљерије и авијације овлада положајима Херцегова Градина — Орловац. Трећа бригада је са дијеловима 10. бригаде противнападом сузбила овај покушај, одбацивши око 250 непријатељских војника. У оштрој борби непријатељу су нанесени већи губици, док је 3. бригада имала само једног погинулог и неколико рањених. Овим нападом Нијемци су желели да осигурају пролаз од Плана према Автовцу и Гацку. Слиједећег дана то су и успјели. Тиме је одбрана и билећког правца напуштена, а отпочео је противнапад 10. и 3. бригаде у позадину непријатеља.

У шестодневним борбама наше снаге су нанеле непријатељу осјетне губитке: убијено је око 300 есесоваца и десетак четника док је код нас 10 погинуло и 15 рањено.⁶⁾ Наш ратни плијен такође је био значајан: 15 пушкомитраљеза, 15 машинки, 4 тешка минобацача и 200 граната, 1 радио-станица као и 63 грла коморе са товаром.

Противнапад према Грахову и Билећи

Штаб дивизије је тада ријешо да оствари раније предвиђени маневар и удари у позадину непријатеља. Руководио се ријечима које је друг Тито упутио штабу 2. ударног корпуса 10. XII 1943: „*Не стварајте фронт већ примењујте мобилну тактику. Забацујте се у позадину непријатеља. Држите ваше снаге деконцентрисане*“. Замисао за дејство према Грахову и Боки добила је сада још већи значај.⁷⁾ И док је главнина непријатеља настављала наступање према сјеверу, у источну Босну, снаге 29. дивизије пошле су у напад према југу и продирале веома брзо кроз разређени непријатељски распоред. То се све почело одвијати још у дане док се главнина непријатеља налазила на простору Гацко — с. Плужине — Калиновику.⁸⁾

На простору Билећа — Бањани — Грахово била је у то вријеме главнина Требињског и дијелови Никшићког четничког корпуса са око 1 500 четника. Наслањајући се на окупаторске снаге у Требињу и Никшићу они су жељели да загосподаре овим простором, да га одрже као своје упориште, а у даљем да успоставе и мостобране на обали Јадрана, гдје би могли прихватити помоћ којој су се надали споља.

Са простора планине Сомине прво је кренула у напад 10. бригада. Са њом је наступао и Бањковучедолски батаљон. Већ увече 30. XI бригада је избила у рејон Велимља и протерала или заробила

⁶⁾ Архив В И И, док. бр. рег. 8/1, књ. 1143.

⁷⁾ Тих дана савезничке пловне јединице појавиле су се у водама дубровачког приморја. Тако су 27. XI, 1. XII и 2. XII отвориле ватру на разне објекте њемачке одбране. (Архив В И И, док. бр. рег. 1/8, књ. 106 и Зборник док. бр. 236, књ. 20, том IV).

⁸⁾ Група „Петерсон“ (13. СС пук) напушта простор Чемерно тек 4. XII када је 10. бригада ослободила Вилусе и подијезила Грахову, док је 14. СС пука достигао Калиновику и сјеверније.

четничке групе на које је наишла. Убрзо је бригада сломила сваки отпор четника и већ 3. XII улази у Вилусе. Четници су бježали према Требињу и Грахову, гоњени у стопу од дијелова 10. бригаде. Напоредо са 10. бригадом, 3. бригада је од 30. новембра чистила четнике и 3. децембра избила на простор Вучји До — с. Пилатовци. У току 4, 5. и 6. XII она је контролисала цесту Билећа — Вилуса и притискивала билећко упориште гдје је било око 600 четника са једном четом Нијемаца.⁹⁾ Ради усклађивања заједничких напора према Билећи и Добричеву 3. бригади је придат 4/10. бригаде и Бањковучедолски батаљон.

Друга бригада је у то вријеме држала положаје од села Зањевице до села Берушице, штитећи правац — Гацко — Пивска Жупа. Непријатељ је и даље пристизао на простор села Врбе и Чемерна. У Гацку је већ било око 350 четника и дијелови раније протјеране „Домдо бојне Гацко“ јачине 200 милиционера. Штаб дивизије предвиђа могућност новог напада непријатеља. Већ 3. XII он упућује око 30 најтежих рањеника у пратњи дијелова 5/10. бригаде према болници 2. корпуса,¹⁰⁾ а 3/3. бригаде у Горанско за обезбјеђење из долине р. Пиве.¹¹⁾

За све ово вријеме није се прекидао рад на организацијској и војно-политичкој изградњи јединица дивизије. Тако је 30. XI у с. Штабна одржан први састанак дивизијског комитета КПЈ. То је дало нову снагу борби. У бригадама дивизије тада се борило 308 чланова, 123 кандидата КПЈ и 307 скојеваца који су били темељ морално-политичке чврстине и ударна снага дивизије.

Осјетивши продор 10. и 3. бригаде Нијемци и четници враћају 1. XII око 200 својих војника од Кобиље главе према Билећи. Наше наступање према Вилусима и Грахову јако их је изненадило. Гонећи разбијене четнике, дијелови 10. бригаде избили су 4. XII на Клобук, на путу од Вилуса према Требињу и у сусретној борби разбили и натјерали у бјекство мање њемачко-домобранске и четничке снаге. Плашећи се даљег продора према Требињу, непријатељ упућује према Вилусима нова појачања.

У току 5. и 6. XII главнина 10. бригаде разбија четнике Вучедолске бригаде на простору с. Спила — с. Ријечани — с. Белосава и 7. XII продужава наступање према Грахову. Више стотина четника је тада разбила и натјерала у бјекство према Кривошијама и Бијелој гори. Тог дана она је ослободила Грахово и потјерала непријатеља према Драгаљу и Леденицама, гдје је стигла 9. XII.

У овом периоду 3. бригада врши притисак на Билећу да би тако за себе везала непријатеља из тог упоришта и онемогућила да он одавде појачава интервенцију према 10. бригади код Грахова.

За време борби код Билећа и Грахова штаб дивизије са 2. бригадом, 3/3. бригаде и дијеловима 5/10. бригаде пристиже на простор планинских села Голије, гдје је формиран нови партизански батаљон.¹²⁾ Због јаким снијезних падавина штаб дивизије се приближавао 10. и 3. бригади, пошто су курирске везе биле несигурне и споре.

⁹⁾ Архива В И И, док. 46/5, књ. 1151/Г операцијски дневник.

¹⁰⁾ Тада су рањеници и корпусна болница помјерени према Сињајевини.

¹¹⁾ Штаб 2. корпуса је радиограмом саопштио штабу 29. дивизије ситуацију, па је истовремено наредио и децентрацију херцеговачких бригада. (Архив В И И, ред. бр. 122 к. 1146 Д).

¹²⁾ Команда мјеста Голије прикупила је за тај батаљон око 100 бораца.

У с. Јављан, 6. XII штаб дивизије је обавијештен да су главне њемачке снаге напустиле простор Гацко — Чемерно и да се крећу према источној Босни. У Гацку је задржана посада до 150 есесоваца, са четницима и домобранском милицијом. На простору Билећа — Вилуса — Грахово 10. и 3. бригада свакодневно су водиле оштре борбе. Да би им помогли, штаб дивизије наређује да 2. бригада и Трећи батаљон 3. бригаде појачају своју активност на правцу села Казанци и Гацка. У зору 8. XII 2. бригада је разбила четнике код Гата и наставила гоњење према Гацку. Истовремено је 3/3. бригаде прогјерао четничку групу са простора с. Пржине — с. Степен. 9. и 10. XII 2. бригада је овладала простором с. Липник — с. Јасеник — с. Врба водећи свакодневне борбе са 200 — 300 четника, Нијемаца и милиционера и тако поново стигла до Гацка.

Батаљони 2. бригаде прешли су 11. XII у одлучан напад према Гацку из рејона с. Врба. Три батаљона 2. бригаде нападали су у току цијелог дана и ослободили с. Автовац и с. Михољачу. Спољња одбрана непријатеља на десној обали р. Мушнице је претходно савладана па су батаљони 2. бригаде наставили борбу око самог Гацка. Пошто су се све непријатељске снаге груписале за добро утврђену и организовану одбрану града, штаб 2. бригаде се одлучује да обустави напад и да извуче своје јединице на полазне положаје.

Појава 2. бригаде на простору Гацка и поново преузимање борбене иницијативе значила је много за овај крај. Противнапад према Гацку донио је нове бриге непријатељу, јер је проширио њихове тадашње тешкоће око сузбијања акције 3. и 10. бригаде у рејонима Билеће, Вилуса и Грахова. Непријатељу је тада наметнута ситуација у којој су га изненадни маневри и удари наших бригада развличили на разне правце и учинили немоћним да игдје постигне нешто значајније.

Избијањем 10. бригаде, на домак Боке Которске и разбијањем четничких јединица на простору Грахово — Билећа уз помоћ 3. бригаде, нанесен је непријатељу брз и изненадан пораз који се претворио у панику. Тако штаб 14. домобранског пука у Требињу у томе страху оцјењује 6. XII да од Вилуса напада ништа мање него „3 500 партизана“¹³⁾. Удружени непријатељи упињали су све снаге да сузбију напредовање бригада 29. дивизије. Тако 10. и 11. чета 14. домобранског пука већ 4. XII пристижу као појачање према с. Ластви и Клобуку, док истовремено овај пук довлачи 12. чету и штаб 3. батаљона из Дубровника у Требиње. До 1 200 четника Требињског корпуса под непосредном командом Милорада Видачића већ 9. XII стиже на простор Зубок — Бијела гора¹⁴⁾ са задатком да нападну наше снаге и подрже отпор кривошијских четника. Командант 359. њемачког пука у Требињу, Хеш,¹⁵⁾ поред наведених четника имао је 3/359. њемачког пјешадијског пука, 3/14. домобранског пука, 1. батерију 2/222. њемачког арт. пука¹⁶⁾ и још неке ситније дијелове.

Схвативши праву намјеру непријатеља, командант 29. дивизије, 10. XII, убрзано извлачи 10. бригаду из Грахова на простор с. Грахо-

13) Зборник док. бр. 236, књ. 20, том IV.

14) Архив В И И, док. ВХ — V — 8472.

15) Овим именом названа је и тактичка групација која је упућена у противнапад према Грахову и Вилусима.

16) Архив В И И, бр. док. 47/4-а књ. 73А и историјат 181. њем. дивизије НФР-73 74/4-8. По четничким подацима (ВХ-V-8472) у групи „Хеш“ био је и 1/14 СС пук.

вац — с. Долови — Вилуси — с. Д. Спила. Још од раније Бањскову-чедолски партизански батаљон контролише простор с. Петровићи. Из овог распореда, снаге 10. бригаде су могле повољније да интервенишу у разним правцима, а истовремено да се тјешње наслањају на 3. бригаду, која је чистила четнике на правцу с. Пилатовци — с. Дрпе. Предвиђајући јак притисак на 10. бригаду од Требиња и Грахова, командант дивизије наређује 3. бригади да се врати према Билећи и да изврши што јачи притисак на само упориште у граду, како би ослабио притисак групе „Хеш“ на правцима Требиње — Вилуси и Грахово — Вилуси. У добро утврђеном упоришту Билећи могло је бити око 350—400 четника. 12. XII у 4 часа 3. бригада је отпочела напад на четнике у Билећи. Спољна одбрана наслоњена на јака утврђења: Хаџибегово брдо и Модропац била је разбијена и јединице 3. бригаде су продирале у сам град, савлађујући жесток отпор четника. На ивици града развила се жестока борба. Око 10 часова четницима пристиже немачко појачање из Требиња (око 150 војника). Даљњи напад на јако утврђене блокове кућа мало је обећавао. Око 11 часова штаб 3. бригаде је извукао јединице из борбе на полазне положаје. Крајем овог дана 3. бригада се помјера на простор с. Убла — с. Црквице, не знајући за тежак положај 10. бригаде. Тако је остао отворен правац Билећа — Вилуси и угрожен десни бок јединица ове бригаде.

Група „Хеш“ је отпочела надирање на широком фронту да би 11. XII развила своје снаге на линији: Пареш — Застрм (к. 705) — Омотић (к. 1074). Средњу колону на правцу Ластва — Вилуси сачињавале су снаге од једног њемачког и једног домобранског батаљона. На крилима и под вођством мањих јединица окупатора наступали су бројни четници. Тако су 10. бригаду са три стране угрозиле надмоћне непријатељске јединице, чији се број кретао до 2 000 војника, уз подршку више батерија артиљерије или минобацача.

Батаљони 10. бригаде, на простору код Вилуса истог дана прелазе у противнапад. 1. батаљон је у оштрим сударима одбацио двоструко бројније четнике на правцу Омотић, док је 3. батаљон очувао јаке положаје на Клобуку. 12. XII колона до 200 Нијемаца са четницима пристигла је из Билећа према с. Петровићи и са десног бока угрозила 10. бригаду. Командант дивизије и штаб бригаде оцјењују да даљње фронталне борбе са надмоћнијим непријатељем не обећавају много, па наређују извлачење већ преморених батаљона на простор Велимље — с. Кленак — с. Радојевићи — с. Дубочке. Са помјерањем на ову просторију 13/14. XII завршила су се дејства 10. бригаде на граховском правцу.

У борбама које су трајале 12 дана, 10. и 3. бригада су потпуно разбиле читаву четничку организацију на простору вучедолске, бањске, рудињске и граховске општине. У борбама је убијено 68 Нијемаца и домобрана и 47 четника. Више њих је заробљено. 10. бригада је, поред осталог, заплјенила 3 пушкомитраљеза, 1 лаки бацач, 70 пушака, 242 ручне бомбе, више хиљада пушчаних метака, 2 вагона топовске муниције, једну радио-станицу и другу бројну опрему.¹⁷⁾ Избијање наших снага на домак Боке, ослобођење Велимља, Вилуса и Грахова изненадило је непријатеља. То је све снажно допринијело учвршћењу позиција народноослободилачког покрета и власти. Читава чета нових бораца са овог терена ступила је у редове НОВ.

¹⁷⁾ Архив В И И, док. рег. бр. 7/8, књ. 1143.

Борбе 29. дивизије од 24. XI до 13. XII, гледане по својој доприносу, имају значајно мјесто у оквиру напора снага 2. и 3. ударног корпуса за разбијање непријатељске офанзиве „Кугелблиц“. У првом периоду, 29. дивизија је тежила да што више растроји и исцрпи снаге 7. СС дивизије. Тако је десетковала 13. СС пук. Даљи напад овог пука, на снаге 3. корпуса текао је под посљедицама претходне борбе са 29. дивизијом. Настављајући успјешан противнапад према Грахову и Билећи, у дубоку позадину непријатеља, дивизија је нанела и пун морални пораз непријатељској офанзиви на херцеговачком правцу. Она је преузела иницијативу баш у данима када снаге непријатеља на санџачком и источнобосанском простору полазе у напад. Пасивно држање јаког непријатељевог гарнизона у Никшићу може се повезати са продором снага 29. дивизије на правцу Вилуси — Грахово — Драга. Основни план непријатеља, да у офанзиви разбије 29. дивизију, потпуно је пропао.

Дејства 29. дивизије у периоду одбране пропраћена су низом збивања и поступака од којих нека заслужују да се подвуку. Она је отпочела и водила ове борбе са слабом обавјештајном службом. Напад јачих снага непријатеља изненадио је јединице дивизије. Неизвјесна ситуација на разним правцима присилила је штаб 29. дивизије на велику опрезност. Због тога он није озбиљније ни ангажовао 2. бригаду и трећи батаљон 3. бригаде. При томе је још 5/10. бригаде штитио дивизијску болницу. На тај начин, пет од једанаест батаљона остало је изван озбиљније борбе у периоду одбране. Стицајем таквих околности дошло је и до напуштања одбране правца Невесиње — Гацко, куда је непријатељ брзо и скоро неометано продро на ослобођену територију и заузео Гацко.

Слаба веза, (једино преко курира) у неизвјесној и веома динамичној ситуацији на широком фронту, у великој је мјери отежавала утицај штаба дивизије и успоравала његове интервенције.

Својим нападом непријатељ је успио да изненади наше бригаде и да реализује своју бројну и техничку предност. Да су намјере непријатеља благовремено откривене до тога не би дошло, а наше снаге би браниле ослобођену територију још код Билећа, Стоца и Невесиња. Тиме би се на двоструко већој дубини, пружиле далеко веће могућности за активнија дејства и одбрамбене маневре бригада и партизанских одреда.

Видјели смо да је 2. бригада у свом одступном маневру остала доста пасивна. Њој су се у више махова пружиле погодне прилике да потуче мање групе непријатеља, као код с. Слата, с. Сливања и с. Дубљевића. Овај одбрамбени маневар могао је тећи уз низ узастопних, кратких и одлучних противнапада на непријатељске претходнице, које су га непосредно слиједиле. Одмах предузет и веома успјешан противнапад према Грахову и Билећи, а затим према Гацку, примјер су добро изведеног противдејства и паралисања непријатељске офанзиве.

Уопште речено, дејства 29. дивизије у разбијању непријатељске офанзиве „Кугелблиц“ могла су да буду још ефикаснија. Предузети напад у непријатељску позадину могао се допунити или замјенити

ударом у леђа 7. СС дивизије. Кад је непријатељева група „Петерсон“ 4. XII у свом наступању према сјеверу напустила простор Чемерно — с. Бодежишта и сасвим открила своја леђа, удар у слабо заштићену позадину ове непријатељеве колоне пружао је пуно изгледа на успјех. Најмањи дијелови 2. бригаде из рејона с. Берушице — с. Жењевице, ако не и читава бригада, могли су пружити даљу помоћ снагама 27. дивизије. Слично је било и код Јужнохерцеговачког партизанског одреда у моменту када је непријатељ наступио од Стоца према с. Плана. И мање снаге одреда које би зајашиле на леђа непријатељу, у моменту када се он са својим челом сукобљава са нашим бригадама, везале би његов маневар и приморале га на борбу за одбрану својих леђа. Полазећи од тога, може се и критиковати поступак батаљона Јужнохерцеговачког партизанског одреда.

Иначе је потпуно оправдана брига и старање штаба 29. дивизије за своју болницу, рањене и болесне борце. То је био његов тежак задатак, један од најтежих у овој офанзиви. Проблем око заштите рањеника кочио је маневар и апсорбовао знатне борбене јединице.

Најкомплетнију оцјену рада и успјеха 29. дивизије у периоду ових зимских операција, дао је сам Врховни командант НОВЈ који је поред осталог, о томе писао штабу 29. дивизије:

„Имајући у виду све потешкоће преко којих сте имали прећи, задовољан сам вашим радом. Ви сте за вријеме VI офанзиве развили жестоке борбе у области Херцеговине, што је олакшало рад и имало утицаја на општи положај наших снага на другим оперативним подручјима...”¹⁸

¹⁸ Архив В И И, док. рег. бр. 25—3, књ. 1144 I, Писмо од 30.III 1944. године.

